

Художня рецепція образів України та українців у повісті М. Гоголя *Тарас Бульба* (перша редакція 1835 р.)

Ольга Ніколенко

Повість *Тарас Бульба* Миколи Гоголя є одним із найбільш дискусійних творів письменника. Це почасти обумовлено тим, що гоголівський текст відомий у двох редакціях – 1835 року (перша редакція) і 1842 року (друга редакція), між якими відбулося не лише багато подій у житті автора, а й змін у його світогляді та розумінні мистецького покликання. Цей твір як справжній літературний шедевр залишає широкий простір для інтерпретацій та осмислення його в різних напрямках.

У літературознавстві ХХ-ХХІ ст. сформувалися різні підходи щодо трактування *Тараса Бульби*. Доволі популярним є національний підхід до твору, що спонукає до аналізу його національної основи та національної ідентичності М. Гоголя, якому довелося формуватися й працювати в умовах різних культурних і суспільних дискурсів. Володимир Звinyцьковський у монографії *Тайна національної душі* слушно зазначив, що проблема національного у творчості М. Гоголя не випадково актуалізувалася в добу романтизму, який став виявом національно-визвольних рухів і стремління поневолених народів. Дослідник зауважив, що в *Тарасі Бульбі* письменник відчував «внутрішню причетність до української історії» і «до боротьби національних стереотипів» (Звinyцьковський 1994). Юрій Луцький у книжці *Страдництво Миколи Гоголя, знаного як Ніколай Гоголь* порушив проблему “Гоголь і імперія,” зазначивши, що українськість М. Гоголя виявлялася не лише в його українському походженні, а й «українському баченні», яке дослідник розглядає як світоглядну та ес-

Olga Nikolenko, Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University, Ukraine, omnicolenko@gmail.com, 0000-0001-7374-7226

Referee List (DOI 10.36253/fup_referee_list)

FUP Best Practice in Scholarly Publishing (DOI 10.36253/fup_best_practice)

Olga Nikolenko, *Artistic Reception of Images of Ukraine and Ukrainians in Mykola Gogol's Taras Bulba (First Edition, 1835)*, © Author(s), CC BY 4.0, DOI 10.36253/979-12-215-0238-1.04, in Shin'ichi Murata, Stefano Aloe (edited by), *The Reception of East Slavic Literatures in the West and the East*, pp. 15-32, 2023, published by Firenze University Press, ISBN 979-12-215-0238-1, DOI 10.36253/979-12-215-0238-1

тетичну категорію, що виявилася в багатьох творах письменника (Луцький 2002). Юлія Ільчук у монографії *Performing Hybrid Identity* дослідила діяльність українців, зокрема М. Гоголя, в умовах імперії, її вплив на них і водночас вагому роль українців у суспільному житті того часу. Дослідниця висловила цікаву думку про те, що М. Гоголь перетворював власну “гібридність” (тобто зв’язок із Україною і водночас вимушену діяльність в умовах імперії) на засіб культурного спротиву (Ішчук 2021). Едіта Бояновська в своїй праці *Микола Гоголь: між українським і російським націоналізмом* проаналізувала спадщину письменника в контексті розвитку націоналізму та імперіалізму ХІХ ст., а також Гоголеве бачення російсько-українського культурного пограниччя як “зони надзвичайної напруженості” (Бояновська 2013).

Ще один продуктивний підхід до творчості М. Гоголя – християнський, який дозволяє розглядати спадщину митця в контексті його релігійно-духовних пошуків, що тривали протягом усього життя. Дмитро Чижевський у статті “Микола Гоголь (На шляху до вічної краси)” визначив християнську основу світогляду М. Гоголя. На думку Д. Чижевського, М. Гоголь вже у своїх ранніх творах відобразив боротьбу добра і зла з обов’язковою перемогою добра, а у більш пізніх творах, зокрема в *Тарасі Бульбі*, він висловив необхідність захисту віри й батьківщини, що були для нього абсолютним добром (Чижевський 2009).

Павло Михед у праці *Апостольський проєкт Миколи Гоголя (спроба реконструкції)* запропонував нову версію письменницької та мистецької долі М. Гоголя. Пошуки Бога, на думку П. Михеда, супроводжувалися месіанськими стремліннями М. Гоголя, його прагненнями змінити світ на краще. Тому кожен його твір містить певне повчання чи приклад для сучасників в аспекті християнської етики (Михед 2004).

Попри значну кількість праць про М. Гоголя, перша редакція *Тараса Бульби* 1835 року не часто ставала предметом детального аналізу, оскільки увага дослідників була більше прикута до другої редакції твору 1842 року. Утім, перша редакція має самостійне значення, оскільки цей твір був вміщений автором як центральний у збірку *Миргород* (1835). Повість *Тарас Бульба* у першій редакції містить цікавий матеріал для спостереження над категоріями “національне” і “християнське”, що органічно поєднані автором у розповіді про історію українського козацтва, яке обстоювало своє право на самостійне існування і християнську віру. У зв’язку з тим об’єктом нашої статті є перша редакція повісті *Тарас Бульба* 1835 року, а також творча і наукова діяльність М. Гоголя початку 1830-х років як дослідника фольклору, української та європейської історії, що знайшло відбиток у його працях, опублікованих у збірках *Миргород* і *Арабески* (обидві 1835 року). Предметом нашого дослідження є художня рецепція М. Гоголем образів України та українців у першій редакції повісті *Тарас Бульба* 1835 року. На нашу думку, перша редакція може дати уявлення про початок історичних студій М. Гоголя та його послідовне й системне культурно-естетичне осмислення теми козацтва, і ширше – теми України загалом. Художня рецепція образу України та українців у першій редакції повісті *Тарас Бульба* 1835 року досліджується в історичному, фольклорному, міфопоетичному аспектах, які допомагають розкрити багатоглибини підходу М.

Гоголя до української теми в контексті взаємодії реалізму та романтизму в літературі того часу.

Однак перш ніж ми розпочнемо детальний розгляд першої редакції повісті *Тарас Бульба* 1835 року, звернімося до статті про М. Гоголя українського літературознавця Сергія Єфремова “Між двома душами” (1909). У цій статті С. Єфремов згадував про своє особисте враження від прочитання *Тараса Бульби*: «[...] після книжки Гоголя вперше я почув себе сином рідної землі, з *Тараса Бульби* запала мені в душу перша іскра національної свідомості, до якої потім інші автори додавали вже тільки нового жару» (Єфремов 2003, 19). С. Єфремов висловив власну рецепцію відомих слів М. Гоголя про “дві душі”:

У Гоголя, безперечно, було дві душі: українська і російська. Одна – молода, свіжа, овіяна чарівними споминами й поетичними мріями про далекий, милий серцеві рідний край; друга – стареча, холодна, сувора, з службовими замірами, з надмірним звеличенням офіційної державності... Одна, що знаходила яскраві фарби і м'який юмор для українського життя, і друга, що холодним бичем сатири біла по “расейской гнусной действительности” (Єфремов 2003, 20).

Літературознавець завершує свою статтю висновком: «Гоголь – може, незалежно від своїх замірів та бажань, несвідомо для себе самого – став одним із перших моторів нашого національного руху» (Єфремов 2003, 31). С. Єфремов слушно зауважив, що тема України і українського козацтва є однією із магістральних у творчості М. Гоголя. Вона цікавила його не лише в аспекті сімейної історії (адже його далекий прашчур Остап Гоголь був гетьманом Правобережної України), але і в аспекті історичних та естетичних пошуків митця. Як відомо, М. Гоголь не був першовідкривачем теми України та українського козацтва. До нього цю тему розробляв Дж. Байрон у поемі *Мазепа* (1818) та інші митці. Але саме завдяки М. Гоголю ця тема потужно зазвучала у світовій літературі.

Публікація в 1831 р. збірки *Вечори на хуторі біля Диканьки* принесла М. Гоголю популярність як автора українських повістей, у яких образи України та українців були змальовані в романтичному забарвленні. Вже сучасники письменника відзначили життєвість і водночас поетичність українських образів і традицій, їхній зв'язок із фольклором.

Образ Вакули, який здатен осідлати самого чорта і не побоявся попросити черевички для коханої Оксани (*Ніч перед Різдом*), наділений рисами українського козака – фізична і моральна сила, сміливість, відданість, цілеспрямованість.

Водночас разом із Вакулою в повість *Ніч перед Різдом* увійшла і більш широка – драматична – тема Запорозької Січі, яку ліквідувала Катерина II. Вакула потрапив до палацу цариці разом із козаками і став свідком їхніх докорів на адресу правительки:

Помилуй, мамо! Зачем губишь верный народ? Чем прогневили? Разве держали мы руку поганого татарина; разве соглашались чем-либо с турчином; разве изменили тебе делом или помышлением? За что ж немилость? Прежде

слышали мы, что приказываешь везде строить крепости от нас; после слышали, что хочешь поворотить в карabinеры; теперь слышим новые напасти. Чем виновато запорожское войско? Тем ли, что перевело твою армию через Перекоп и помогло твоим генералам порубать крымцев?.. (Гоголь 2009а, 132).

Літературознавець Юрій Барабаш у монографії *Вибрані студії. Сковорода. Гоголь. Шевченко* (2006) писав:

У Гоголя немає замишування Петербургом. [...] Розвиток гоголівського образу імперської столиці йде від [...] фантазмагорії нічного 'Петембурга', що відкрився враженому зорові коваля Вакули, і далі – до містичного хаосу, де все дихає оману, олжею, до жахливої загадковості міста-фантома, в якому владарює чортівня... (Барабаш 2006, 398).

Читачі твору М. Гоголя *Ніч перед Різдом* були добре обізнані з історією, і їм було відомо, що в 1775 р. вийшов маніфест Катерини II *Об уничтожении Запорожской Сечи и о причислении оной к Новороссийской губернии*. Це були темні часи для українського козацтва. Останній кошовий отаман Запорозької Січі Петро Калнишевський (1691-1803) був тоді заарештований і відправлений на заслання в Соловецький монастир, де відбував покарання протягом 25 років (після яких вийшов на свободу, прожив на Соловках ще 2 роки і помер у віці 112 років).

У маніфесті Катерини II *Об уничтожении Запорожской Сечи...* було сказано:

Мы восхотели чрез сие объявить во всей Нашей Империи к общему известию Нашим всем верноподанным, что Сечь Запорожская в конец уже разрушена, со истреблением на будущее время и самого названия Запорожских Козаков [...] сочли Мы себя ныне обязанными пред Богом, пред Империею Нашею и пред самым вообще человечеством разрушить Сечу Запорожскую и имя Козаков, от оной заимствованное [...] нет теперь более Сечи Запорожской в политическом ее уродстве, следовательно же и Козаков сего имени (Об уничтожении 190).

М. Гоголь поставив собі за мету не лише відродити назву Запорозької Січі, але і її славу історію, поетично оспівати діяння українських козаків. Саме цьому була присвячена діяльність М. Гоголя першої половини 1830-х років.

Після виходу *Вечорів на хуторі біля Диканьки* на початку 1830-х років М. Гоголь і його друг – історик та етнограф Михайло Максимович мали намір разом працювати в Києві. За словами П. Куліша, «М.А. Максимович желал поступить на кафедру словесности, а к Гоголю писал, чтобы он искал для себя кафедру всеобщей истории» (Вересаев 1990, 160). М. Гоголь справді хотів обійняти посаду в Університеті Святого Володимира, де вже працював М. Максимович (до речі, він був першим ректором Київського університету). У листі від 25 травня 1833 року М. Гоголь писав:

Я восхищаюсь заранее, когда воображу, как закипят труды мои в Киеве [...] Там кончу я историю Украины [...] и напишу всеобщую историю, которой, в настоящем виде ее, до сих пор, к сожалению, [...] даже и в Европе нет (Вересаев 1990, 161).

Разом із М. Максимовичем М. Гоголь збирав українські пісні й глибоко вивчав українську історію. Однак М. Гоголю не судилося працювати в Київському університеті, в 1834-1835 роках він почав працювати в іншому закладі – Санкт-Петербурзькому університеті, де викладав всесвітню історію. У той час М. Гоголь продовжував працювати над історією середніх віків, а також над художніми творами й статтями, в яких тема України та українського козацтва органічно увійшла в контекст європейської історії, культури та літератури. Ці студії пізніше склали збірки *Миргород* і *Арабески* (обидві опубліковані 1835 р.).

До збірки *Миргород* увійшли українські повісті *Старосвітські поміщики*, *Тарас Бульба*, *Вій*, *Повість про те, як посварився Іван Іванович з Іваном Никифоровичем*. У збірку *Арабески*, окрім інших статей, були вміщені історичні та фольклорні праці М. Гоголя про Україну: *Про малоросійські пісні*, *Розділ із історичного роману* та інші. У цей період були створені також фрагменти “Про видання Історії малоросійських козаків”, “Роздуми Мазепи” та ін. Отже, збірки *Вечори на хуторі біля Диканьки*, *Миргород* і *Арабески* являють органічну цілість з точки зору розвитку і поглиблення М. Гоголем образу України, який набував все більшу багатогранність і різноспрямованість.

Звернімо увагу на те, що образ козака на чорті (*Ніч перед Різдвом*) своєрідно розвинений М. Гоголем і в повісті *Тарас Бульба* – Бульба має коня, якого звали Чорт. Український козак, який літає на чорті і підкорює земний і небесний простір, – це, безперечно, міфопоетичний образ, в основу якого покладено казкове і народно-пісенне начало, що цілком відповідало естетиці романтизму. Однак у *Тарасі Бульбі* цей образ набув й інших рис – реалістичних, історичних, епічних.

У листі 6 грудня 1835 року М. Гоголь писав про ті зміни, що відбулися в його свідомості за період викладання в університеті:

Я расплевался с университетом, и через месяц опять беззаботный козак. Неузнанный взошел я на кафедру и неузнанный схожу с нее. Но в эти полтора года – годы моего бесславия, потому что общее мнение говорит, что я не за свое дело взялся, – в эти полтора года я много вынес оттуда и прибавил в сокровищницу души. Уже не детские мысли, не ограниченный прежний круг моих сведений, но высокие, исполненные истины и ужасающего величия мысли волновали меня (Гоголь 1988, 358).

Звернімо увагу на словосполучення “беззаботный козак”, яке не випадково з’явилося в листі М. Гоголя, тому що саме тоді він активно цікавився історією українського козацтва. Які ж думки хвилювали М. Гоголя в той час? Безумовно, це були думки про Україну, про її історію та культуру.

У статті “Взгляд на составление Малороссии” (1832) М. Гоголь розмірковує про Україну і про козацтво в контексті загальноєвропейського процесу:

Если не к концу XIII, то к началу XIV века можно отнести появление Козачества, к тем векам, когда святая, сильная ревность к религии еще не остыла в Европе, когда почти вдруг во всех концах беспрепятственно образовывались братства и ордена рыцарские, составлявшие странную противо-

положность с тогдашним разьединением, с изумительным самоотвержением разрушившие и отвергнувшие условия обыкновенной жизни, безбрачные, суровые, неотразимые соглядатаи дел мира, железные поборники веры Христовой (Гоголь 2013а, 214).

Як бачимо, поняття “Козацтво” тут порівнюється з лицарськими товариствами у Європі. Слова ‘рыцарь’/‘льцар’ (укр. *лицар*), ‘рыцарский’/‘льцарский’ (укр. *лицарський*) М. Гоголь неодноразово використовує в повісті *Тарас Бульба*. Тарас Бульба і його сини Остап і Андрій зображені як українські лицарі, а лицарська честь стане ключовим критерієм оцінки їхніх діянь.

У тій самій статті “Взгляд на составление Малороссии” М. Гоголь визначив специфічні риси українського народу в процесі його формування: «Это скопление мало-помалу получило совершенно один общий характер и национальность [...]»; *Сабля и плуг сдружились между собою и были у всякого селянина; [...] И вот составился народ, по вере и месту жительства принадлежащий Европе, но между тем по образу жизни, обычаям, костюму совершенно азиатский [...] народ, в котором так странно столкнулись две противоположные части света, две разнохарактерные стихии»* (Гоголь 2013а, 216).

У фрагменті “Об издании Истории малороссийских козаков” М. Гоголь писав про унікальний шлях українського козацтва: «До сих пор у нас не было полной, удовлетворительной Истории малороссийского народа, действовавшего в продолжении почти четырех веков независимо от России» (Гоголь 2013с, 224).

У фрагменті “Размышления Мазепы” М. Гоголь розвинув думку про специфічний шлях українського козацтва: «[...] чего можно было ожидать народу, так отличному от русских, дышавшему вольностью и лихим козачеством, хотевшему пожить своей жизнью?» (Гоголь 2013d, 225).

У статті “О малороссийских песнях” (1833) М. Гоголь глибоко проаналізував українські пісні – їх історичний зміст і поетику. Він розглядав пісні як важливе джерело для вивчення історії народу, його ціннісних орієнтацій, образів і мови. У цій статті М. Гоголь виступає не лише як об’єктивний учений, але і як палкий патріот української культури, як органічна частка цієї культури. Українські пісні, на його думку, тісно пов’язані з природою українського краю та історією українського народу.

Но лучшие песни и голоса слышали только одни украинские степи: только там, под сенью низеньких глиняных хат, увенчанные шелковицами и черешнями, при блеске утра, полудня и вечера, при лимонной желтизне падающих колосьев пшеницы, они раздаются, прерываемые одними степными чайками, вереницами жаворонков и стенькими иволгами [...] Это народная История, живая, яркая, исполненная красок, истины, обнажающая всю жизнь народа. [...] и Поэзия, и История, и отцовская могила (Гоголь 2013b, 217-18).

М. Гоголь називав українські пісні історичними, відзначивши, що «везде проникает их, везде в них дышит эта широкая воля козацкой жизни!» (Гоголь 2013b, 218). На його думку, українські пісні ніколи не перетворюють-

ся на суто описові і не мають розлогіх зображень природи: «Чувство в них выражается вдруг, сильно, резко и никогда не охлаждается длинным периодом» (Гоголь 2013b, 221). Тому і рядок, за словами М. Гоголя, «ніколи не буває надто довгим».

У статті “О малороссийских песнях” М. Гоголь зауважив відмінність між російськими та українськими піснями, спираючись на М. Максимовича:

Русская заунывная музыка выражает, как справедливо заметил М. Максимович, забвение жизни: она стремится уйти от нее и заглушить вседневные нужды и заботы; но в малороссийских песнях она слилась с жизнью: звуки ее так живы, что, кажется, не звучат, а говорят (Гоголь 2013b, 222).

У цій статті М. Гоголь лише кількома штрихами окреслив стан Малоросії. Він пише про її “страждання,” які знайшли відбиток у народних піснях.

А як же М. Гоголь називає українські землі в повісті *Тарас Бульба* (у першій редакції 1835 р.)? У цьому тексті слово *Україна* (*Украина* у М. Гоголя) звучить 7 разів. Український перекладач Іван Малкович слушно зазначив:

У першій редакції *Тараса Бульби* 1835 р., як легко може переконатися навіть найупередженіший читач, Гоголь жодного разу не згадує ‘русскую землю’, ‘русский дух’, ‘православную веру’ і взагалі не вживає слів ‘русский, русская, русские’; хоча – ні, ‘русская’ раз таки згадується: «...печь, разъехавшаяся на полкомнаты, как толстая русская купчиха». Якщо Гоголь пише про віру, то лише про ‘віру християнську’ і ‘віру Христову’. І щодо рідної землі в нього теж однозначно [...]: «... чтобы знала вся Украина...» (Малкович 2017, 601).

М. Гоголь оспівує те, що було тоді – героїчне минуле (Запорозька Січ) в порівнянні з тим, що є зараз – негероїчне теперішнє (часи М. Гоголя). Навіть в описі українського степу поетизація стосується саме того часу, коли існувала Запорозька Січ.

Степь чем далее, тем становилась прекраснее. Тогда весь юг, всё то пространство, которое составляло нынешнюю Новороссию, до самого Черного моря, было зеленою девственной пустынею. Никогда плуг не проходил по неизмеримым волнам диких растений. Одни только кони, скрывавшиеся в них, как в лесу, вытопывали их. Ничто в природе не могло быть лучше их. Вся поверхность земли представлялась зелено-золотым океаном, по которому брызнули миллионы разных цветов (Гоголь 2013e, 36).

У славні часи українського козацтва, на думку М. Гоголя, все було інакше: і природа була прекраснішою, і характери були могутнішими, а історія Запорозької Січі була яскравішою в порівнянні з часом автора (тобто часом після маніфесту Катерини II, яка зруйнувала козацтво). У тексті першої редакції *Тараса Бульби* відчувається глибока ностальгія автора за славною минувшиною і водночас захоплення історією українського козацтва.

Слово *Україна* (*Украина*) в тексті М. Гоголя, з одного боку, увиразнює власний історичний шлях українського народу, а з іншого боку, не є вузько локальним. Шлях *України* уведений М. Гоголем у контекст історії Європи.

Тому говорячи про Тараса Бульбу, автор акцентує історичність цього характеру, його невіддільність від історії України та Європи:

Это был один из тех характеров, которые могли только возникнуть в грубый XV век и притом на полукочующем востоке Европы, во время правого и неправого понятия о землях, сделавшихся каким-то спорным, нерешенным владением, к каким принадлежала тогда Украина. Вечная необходимость пограничной защиты против трех разнохарактерных наций – всё это придавало какой-то вольный, широкий размер подвигам сынов ее и воспитало упрямство духа (Гоголь 2013е, 28).

М. Гоголь зображує Україну як особливе історичне і географічне утворення, як край, що потребує захисту, тому Запоріжжя (Запорозька Січ) змальоване як його органічна частина, як військова школа, покликана виховувати козаків для оборони України.

Бульба заранеє утешав себе мыслию о том, как он явится теперь с двумя сыновьями и скажет: 'Вот, посмотрите, каких я к вам молодцов привел!'. Он думал о том, как повезет их на Запорожье – эту военную школу тогдашней Украины, представит своим сотоварищам и поглядит, как при его глазах они будут подвигаться в ратной науке (Гоголь 2013е, 29).

У процесі розвитку сюжету повісті поняття "Запорозька Січ" і "Україна" зближуються, вони стають невіддільними одне від одного, наповнюючись героїчним змістом. Запорозька Січ надалі зображується автором не лише як військова школа, а як гніздо міцних левів, оплот козацької волі для всієї України: «Так вона она Сечь! Вот то гнездо, откуда вылетают все те гордые и крепкие львы! Вот откуда разливается воля и Козачество на всю Украину!» (Гоголь 2013е, 39).

Слово Україна ('Украйна') в першій редакції *Тараса Бульби* завжди використовується в особливо значущі моменти оповіді. Так, у напружений момент прощання, коли козаки повинні розділитися (одна частина козацького війська має залишитися й піти в табір ворогів, щоб звільнити полонених козаків, а друга частина – має піти на Запоріжжя, щоби там допомогти іншим козакам відбити атаки татар), слово Україна стає важливим об'єднувальним поняттям для обох частин козацького війська. Незважаючи на колишні сварки, всі козаки поміж собою помирилися, бо діють заради і во славу України:

Ну, прощайте, паны-браты, молодцы! Дай же, Боже, чтобы было так, как Богу угодно! Если мы положим головы, то вы расскажете про нас, что такие-то гуляки не даром жили. Если же вы поляжете и примете честную смерть, то мы поведаем, чтобы знала вся Украина, да и другие земли, что были такие молодцы, которые за веру Христову знали оборонять, да и товарищей уважали (Гоголь 2013е, 59).

Звернімо увагу на те, що коли Тарас Бульба пробирається в табір ворогів, щоб побачити полоненого сина Остапа у в'язниці, єврей Янкель дає йому для цієї експедиції вбрання німецького графа. Автор зазначає, що поява інозем-

них графів і баронів у той час була звичною справою в Польщі. Вони прагнули подивитися на козаків, дізнатися більше про дивний дикий край – Україну. «Они часто были увлекаемы единственно любопытством посмотреть этот почти полуазиатский угол Европы. Московию и Украину они почитали уже находящимися в Азии» (Гоголь 2013е, 71). Як бачимо, М. Гоголь відзначив існування не однієї (спільної) землі, а двох різних земель – Московії та України. Іноземці мали значний інтерес до України і українських козаків. Тому іноземні гості часто приїжджали тоді подивитися на них як на якусь дивину. Через те поява Тараса Бульба в польській в'язниці в костюмі графа не викликала здивування в охоронців.

Поняття Україна (Украйна) в повісті *Тарас Бульба* (у першій редакції 1835 року) тісно пов'язане з поняттям *Козача Нація*. Зображуючи страждання Остапа піз час жорстокої страти, автор зазначає точку зору польського короля (мається на увазі Владислав IV Ваза (1595-1648), польський король в 1632-1648 роках), який був проти жорстоких заходів щодо козаків: «Он очень хорошо видел, что подобная жестокость наказаний может только разжечь мщение Козачьей Нации» (Гоголь 2013е, 74). Отже, Україна (Украйна) в зображенні М. Гоголя – це не тільки дикий край землі, який козаки боронять від нападів ворогів, це ще й місце, де формувалася українська нація, а Запорозька Січ була центром цього загального національного процесу.

У IX (останньому) розділі повісті *Тарас Бульба* (1835) йдеться про слід Тараса, котрий пройшов через всю Україну і справив значний вплив на формування нації:

След Тарасов отыскался: тридцать тысяч козацкого войска показалось на границах Украйны. Это было дело общее. Это целая нация, которой терпение уже переполнилось, поднялась мстить за оскорбленные права свои, за униженную религию свою и обычай, за вероломные убийства Гетманов своих и полковников [...] и за все, в чем считал себя оскорбленным угнетенный народ (Гоголь 2013е, 75).

У цьому фрагменті з'являється історична постать – Гетьман Острияниця (ніжинський полковник Яков Іскра Остриянин), який кипів бажанням якнайшвидше скинути «утеснительный деспотизм, наложенный самоуправием государственных магнатов, и очистит Украину» (Гоголь 2013е, 75).

Отже, М. Гоголь у повісті *Тарас Бульба* (1835) розглядав Україну як частину загальноєвропейської та світової історії, як історико-географічне утворення, що відрізняється від Московії за способом життя і традиціями, як місце формування української нації на основі ідей та козацького кодексу Запорозької Січі.

Образ України в повісті *Тарас Бульба* має не лише історичний, а й міфопоетичний зміст, який ґрунтується на українських піснях і думках, а також на традиціях європейського героїчного епосу (античного і середньовічного).

Історія українського козацтва художньо відтворена М. Гоголем у повісті *Тарас Бульба* без точних дат і подробиць, без чіткої вказівки на місце дії та конкретні події. Власне, цей підхід було проголошено письменником у його статті «О малороссийских песнях»:

Историк не должен искать в них показания дня и числа битвы или точного объяснения места, верной реляции; в этом отношении немногие песни помогут ему. Но когда он захочет узнать верный быт, стихии характера, все изгибы и оттенки чувств, волнений, страданий, веселий изображенного народа, когда захочет выпытать дух минувшего века, общий характер всего целого и порознь каждого частного, тогда он будет удовлетворен вполне: история народа разоблачится перед ним в ясном величии (Гоголь 2013е, 218).

У *Тарасі Бульбі* в першій редакції історія представлена саме так – у яскравих характеристах, сильних почуттях, спільних прагненнях козаків. Подібний підхід спостерігаємо в героїчних поемах Гомера *Іліада* та *Одіссея*, а також у середньовічному героїчному епосі. Епічний характер тексту М. Гоголя надає ідея “спільної справи” – захист козаками віри Христової та ідеалів Запорозької Січі. Заради цього козаки не жаліють себе, заради цього вони полишають сімейне і благополучне життя, заради цього вони сміливо кидаються у великі битви. Тарас Бульба в кульмінаційний момент звертається до козаків і акцентує їхню увагу на тому, заради чого вони віддають свої сили й життя.

Прежде всего, панове-братья, [...] долг велит выпить за веру Христову! Чтобы пришло наконец такое время, чтобы по всему свету разошлась она и все бусурмены поделались бы наконец Христианами. Да за одним уже разом и за Сечь, чтобы долго, долго она стояла на гибель всему бусурманству, чтобы с каждым годом выходили из нее молодцы один другого лучше, один другого краше. Да уже вместе выпьем и за нашу собственную славу, чтобы сказали внуки и сыны тех внуков, что были когда-то такие, что не постыдили товарищества и не выдали своих (Гоголь 2013е, 60).

Літературознавець Юрій Барабаш ґрунтовно розглянув дискурс “бусурманства” в творчості М. Гоголя і зазначив, що він є межею не лише конфесійною (за ознакою християнської чи нехристиянської віри), але й національною: «В іншому місці, в промові про товариство, Бульба переключає цю опозицію (‘своє’ – ‘чуже’) у сферу національних взаємин, тут батьківщині, козацькому братерству протистоять ‘інші землі,’ тобто чужина» (Барабаш 2001, 75).

Звернімо увагу на те, що Тарас Бульба звертається до козаків зі словами “панове-братья,” що є російською калькою з українського словосполучення “пани-брати” чи “панове-браття.” Етимологія цього вислову сягає далекого минулого. Наприклад, М. Максимович у книжці *Откуда идет Русская земля, по сказанию Несторовой повести и по другим старинным писаниям русским* (1837) завершує свою передмову уривком із *Хроніки літописців стародавніх* (1672), яку уклав історик, церковний діяч XVII століття, ректор Києво-Могилянського колегіуму Теодосій (Феодосій) Софонович (1672): «Отколе Русь почалася, и як Панство Руское, за початку ставши, до сего часу идёт» (Максимович 1837, 8).

Літературознавець Павло Михед у монографії *Крізь призму бароко* (2002) відзначив тісний зв’язок літературної спадщини М. Гоголя із традиціями українського бароко. Це виявилось передовсім у розробці козацької теми й обра-

зів козаків, а, як відомо, мистецтво в Україні витворило особливий різновид – козацьке бароко із певною системою персонажів і поетикою. Окрім того, для українського бароко була притаманна особлива риторична стихія, тому Тарас Бульба у М. Гоголя наділений умінням красномовно говорити, проповідувати чи переконувати. Водночас вплив бароко на художню літературу і мистецтво доби романтизму виявився в яскравому національному дискурсі українських повістей М. Гоголя. П. Михед пише: «Тривале переживання бароко на українському ґрунті має і свої внутрішні причини. Це було, до певної міри, і способом консервації та збереження своєї ідентичності, своєї самотності, що, в свою чергу, залишило глибокий слід в генотипі української культури» (Михед 2002, 198).

Повернімося до ідеї спільної справи, що поступово з'єднує українських козаків у повісті *Тарас Бульба* в єдине ціле, цементує такі різні характери в одну цілість і надає їй величі епопеї:

Это не был дикий энтузиазм, порожденный отчаянием, это было что-то совершенно другое. Какое-то вдохновение веселости, какой-то трепет величия ощущался в сердцах в сердцах этой гулявовой и храброй толпы. Их черные усы величаво опускались вниз; их лица были исполнены уверенности. Каждое движение их было вольно и рисовалось. [...] Ни один не отделялся; нигде не разрывалась эта масса (Гоголь 2013е, 75).

У фіналі твору М. Гоголь ще раз повертається до теми спільної справи, яка формує українську націю: «След Тарасов отыскался: тридцать тысяч козацкого войска показалося на границах Украйны. Это было дело общее. Это целая нация» (Гоголь 2013е, 75).

Водночас історія України (України) у художній рецепції М. Гоголя постає не тільки як велична епопея, але і як домашня історія – як приватна історія дому і родини Тараса Бульби, що вписана в загальну історію козацтва.

У статті «О малороссийских песнях» М. Гоголь писав про те, що в українських народних піснях простежуються два аспекти відображення історії – крізь велич битви і крізь домашній побут. «Там одни казаки, одна военная, бивучая и суровая жизнь, здесь, напротив, один женский мир, нежный, тоскливый, дышущий любовью» (Гоголь 2013б, 218). Тому життя родини Тараса Бульби в повісті зображується не лише в суворох реаліях Запорозької Січі, але й у домашньому колі – у сприйнятті «бедной матери», образ якої набуває фольклорних рис, що походять із казки, народної пісні, думи.

Мати, яка, єдина, не спить перед від'їздом синів на Січ, розцісує їм кучері, омиває їх слюзами, передчуваючи велику біду. Ще нічого не сталося, але тривожні відчуття сповнюють серце матері і вона, як у народній пісні або думі, звертається до своїх дітей з риторичним запитанням: «Сыны мои, сыны мои милье! Что будет с вами? Что ждет вас?» (Гоголь 2013е, 30).

Образ матері порівнюється з образом степової чайки, що махає, стривожена, крилами над гніздом і дітьми своїми. Це фольклорне порівняння створює сильне емоційне тло сцені розлуки матері із синами, на яких чекають великі битви, в яких вони навряд чи вціліють.

Велику роль у першій редакції повісті *Тарас Бульба* відіграє українська природа, яскраві романтичні пейзажі, що суголосні сильним пристрастям і характерам. Як і в народних піснях, ці описи не є надто розлогими. Водночас у них виявляється поетичний погляд М. Гоголя як тонкого лірика, майстра живописної прози. Так, наприклад, український степ постає в несподівано прекрасному жіночому образі – матері чи коханої жінки, яка ніби обіймає і захищає козаків. Образ дикої степової краси викликає відверте захоплення автора, який ніби їде поруч із Тарасом Бульбою та його синами і милується українською природою.

До речі, міфопоетичний мотив обіймів природи був окреслений ще в статті «О малороссийских песнях» (1833). У повісті *Тарас Бульба* (1835) М. Гоголь звертається до нього неодноразово. Коли Бульба ліг спати на своєму дворі, «ночь еще только обняла небо» (Гоголь 2013е, 29). Коли Бульба із синами вирушив на Запоріжжя, степова пустеля «приняла их всех в свои зеленые объятия» (Гоголь 2013е, 36). Під час облоги Дубно «ночь, июньская, прекрасная ночь, с бесчисленными звездами, обнимала опустошенную землю» (Гоголь 2013е, 49). Природа, як добра мати, обіймає і дає захист своїм дітям – козакам, які органічно з нею пов'язані.

Міцними обіймами наповнені також моменти життя і смерті козаків. Остап кинувся обіймати свого брата, товариша і супутника – Андрія, котрого убив Тарас. Кошовий обійняв Тараса, і всі козаки обнялися, прощаючись після рішення розділити військо на дві частини, щоб допомогти тим, хто в полоні, і тим, хто захищає Запорозьку Січ. Отже, мотив обіймів дозволяє М. Гоголю відтворити органічну єдність козацтва із природним світом і кровний зв'язок, спорідненість козаків один з одним. Цей мотив походить із українського фольклору (народних казок і пісень), де персонажі завжди у відповідальні моменти, особливо в сценах прощання, розлуки, обіймаються, щоб розійтися навки.

У зображенні образів українських козаків, зокрема Тараса Бульби і його синів, виявилось декілька взаємопов'язаних тем і мотивів – Біблії, казок, історичних пісень, народних дум, а також середньовічного героїчного епосу.

Усталеним сюжетом українських казок є розповідь про батька і двох синів, із яких один виконує батьківські настанови, а інший – не виконує. Цей казковий сюжет накладається на біблійну притчу про блудного сина, котрий не послухався батька і вчинив по-своєму. Але якщо в біблійній притчі неслухняний син усвідомив свої помилки і припадає на коліна перед батьком, вимолюючи прощення, то в повісті *Тарас Бульба* (1835) мотив спокути відсутній, що пояснює жорстоке покарання батьком свого сина.

В історії Остапа, який завжди наслідує батька і залишається вірним ідеалам Запорозької Січі, теж убачаємо поєднання казкового і біблійного сюжетів. Страта Остапа є аллюзією на страждання і страту Ісуса Христа. Коли сили полишили Остапа, він вголос звертається до свого батька: «Батько? Где ты? Слышишь ли ты?» (Гоголь 2013е, 74). У цьому епізоді в підтексті вчувається звернення Ісуса Христа до Бога-Отця в напружений момент моління про чашу. Остап не знав, що батько в той момент був поруч, на площі, тому запитання Остапа має риторичний характер. У Біблії Бог-Отець мовчить у відповідь

на звернення Ісуса, даючи, таким чином, зрозуміти Ісусові необхідність Його жертви заради людей. Тарас Бульба, який був свідком страти Остапа, теж дає Остапові духовну підтримку: «“Слышу!” – раздалось среди всеобщей тишины, и весь миллион народа в одно время вздрогнул» (Гоголь 2013е, 74). Отже, у взаємини Остапа і Тараса Бульби автором закладено біблійну паралель – Ісус Христос і Бог-Отець (Остап як вірний послідовник батька), а у взаємини Андрія і Тараса Бульби іншу паралель – блудний син і батько (Андрій як порушник настанов батька).

Окрім того, можна погодитися й із В. Денисовим, який вбачає в історії родини Тараса Бульби євангельські алюзії, що, на його думку, «придают героям некоторое сходство с апостолами, провозвестниками и ревнителями Веры, среди которых изменник Иуда» (Денисов 2001, 85).

У дусі народно-казкової традиції М. Гоголь зображує силу українських козаків. У них автор убачає не лише фізичні, а й моральні переваги. Бульба в бою порівнюється із велетнем (гігантом). Остап теж видавався «чем-то атлетическим, колоссальным», він наділений якостями «мощного льва». Пізніше, як пише М. Гоголь, «Остап выносил страдания, как исполин, с невообразимой твердостью» (Гоголь 2013е, 74).

У фіналі твору козачі коні, ніби птахи, перелетіли через прірву. У цьому епізоді виявилася алюзія на щасливий фінал чарівної народної казки, на який заслуговують тільки абсолютно позитивні герої.

Козаки только в один миг ока остановились, подняли свои нагайки, свистнули – и татарские их кони, отделившись от земли, распластались в воздухе, как змеи, и перелетели через пропасть. Под одним только конь оступился; но зацепился копытом и, привыкший к крымским стремнинам, выкарабкался с своим седоком. Отряд неприятельских войск с изумлением остановился на краю пропасти (Гоголь 2013е, 78-9).

У зображенні Тараса Бульби і його синів виявилися також традиції українських історичних пісень, в яких для зображення береться не вся біографія героя, а найбільш яскраві її сторінки з акцентом на переживаннях і почуттях персонажів у напружені моменти. Так, в Остапі домінує «твердость, всегда отличавшая козаков», а Андрій «имел чувства несколько живее», його серце відчувало «потребность любви», яке призвело його і до блаженства, і до трагедії.

Складну драму почуттів пережив Тарас, коли дізнався про зраду Андрія. Побачивши Андрія серед ворогів, Тарас Бульба різко змінився. Автор порівнює його із розгніваним вепрем. На його обличчі, за словами М. Гоголя, можна було побачити втілення найлютішого гніву, а на обличчі Андрія тим часом було помітно переляк, бо він відчував на душі тяжкий гріх. Під впливом свого гніву Тарас Бульба надалі діє спонтанно – убиває сина Андрія.

Чому ж Тарас Бульба убив свого сина Андрія? Пояснення тут полягає не лише у рвучкості й раптовому рішенні батька, який діяв під впливом люті та відчаю, але й у традиціях героїчного (лицарського середньовічного) епосу, на які спирався М. Гоголь.

Повернімося до початку твору і згадаймо, що в зображенні козаків М. Гоголь постійно використовує слова “лицарі”, “лицарський”, “лицарська честь”, “лицарська слава”.

У першому розділі твору Остап і Андрій постають смішними в чужому, неприродному для них вбранні – у підрясниках, які було прийнято носити тоді в Києво-Могилянській академії. Тарас Бульба насміхається над синами, тому що їхній вигляд не відповідає справжньому вигляду запорозьких лицарів – козаків: «А поворотись, сынку! Цур тебе, какой ты смешной! Что это на вас за поповские подрясники? И эдак все ходят в Академии?» (Гоголь 2013е, 27).

Утім, незабаром Остап і Андрій постануть у зовсім іншому вигляді – прекрасними лицарями, готовими до майбутніх подвигів. Бульба сам вибирав для синів найкраще вбрання, і колишні бурсаки змінилися: замість старих зношених чобіт на них з'явилися червоні сап'янці; шаровари, завширшки як Чорне море, хлопці підперезали золотими очкурами, на яких були ще довгі ремінці з китицями і всілякими брязкальцями для люльки; червоні жупани червоного сукна вони також підперезали візерунчастими поясами. Сини Тараса Бульби виглядали дуже гарними в новому одязі й шапках із чорного смушку. Звернімо увагу на традиційні українські кольори в описі Остапа і Андрія в козацькому вбранні. Тут домінують червоний і чорний кольори. Червоний – символ життя, кохання, звияги, чорний – символ смерті, трагедії. Ще в цьому описі використовується золотий колір, який традиційно запорозькі козаки використовували на корогвах.

Тарас Бульба, збираючи синів на Січ, звертається до їхньої матері: «Моли Бога, чтобы они воевали храбро, защищали бы всегда честь льцарскую, чтобы стояли всегда за Веру Христову, а не то пусть лучше пропадут, чтобы и духу их не было на свете!» (Гоголь 2013е, 31).

“Честь лицарська” полягає в захисті віри Христової і принципів Запорозької Січі – це головне для Тараса Бульби. Він сам є охоронцем “честі лицарської” і навчає цього не лише своїх синів, а й інших козаків.

Коли козацькому війську необхідно було розділитися, щоб виконати різні завдання, запорожці оцінюють цю подію з точки зору саме “лицарської честі”. Посивілі запорожці кажуть: «[...] и вы исполняете честь льцарскую, и мы поступаем по льцарскому обычаю. На то и живой человек, чтобы защищать веру и обычай» (Гоголь 2013е, 58).

Для Тараса Бульби, ватажка українських лицарів, немає середини: за “честь лицарську” необхідно або боротися, або загинути в чесній битві.

Теперь пришла нам пора показать честь запорожскую. Глядите же: если уже не можно будет стоять против бусурменов, то чтобы все полегли на месте, чтобы ни один не остался вживе, чтобы все, как добрые товарищи, покотом улеглись в одной могиле (Гоголь 2013е, 59).

Отже, в художній рецепції М. Гоголя у першій редакції повісті *Тарас Бульба* українські козаки постають як славні лицарі України, котрі мають великий шлях і велику мету – захист віри Христової та ідеалів Запорозької Січі як вільної республіки.

Андрій зображений у повісті як лицар, але більше у європейській, аніж українській традиції. Як відомо, вся середньовічна культура була просякнута культом жінки. У душі цієї традиції Андрій служить прекрасній дамі – прекрасній панночці. Заради неї він ладен відмовитися від батька, матері, товаришів, вітчизни. Цікаво, що Андрій зберігає віру в Бога. Образ прекрасної полячки викликає в нього біблійні асоціації: її світлий одяг нагадує йому янгола (серафім), її обличчя здавалося йому небесним, а вся вона – небесним створінням. Коли під час облоги Дубна служниця просить його по допомогу для панночки, Андрій слухав служницю, перериваючи її розповідь здивованими вигуками, які свідчать про його незмінну віру в Бога: “Милосердный Иисус!”, “Спаситель Иисус!”, “Боже, изменить ей!”, “Спаситель, она открыта!” і т.п.

У статті “О средних веках” М. Гоголь писав: «Женщина средних веков является божеством; для ней турниры, для ней ломаются копья, ее розовая или голубая лента вьется на шлемах и латах и вливает сверхъестественные силы» (Гоголь 2009с, 16). Сприймаючи красиву жінку як утілення Бога, Андрій ладен все кинути до її ніг: «Я не так люблю: отца, брата, мать, отчизну, все, что ни есть на земле – все отдаю за тебя! Все прощай! Я теперь ваш! Я твой! Чего еще хочешь!» (Гоголь 2013е, 53).

Можна зробити висновок про те, що Андрій не зрадив віру в Бога, адже для нього кохання було проявом божественної любові. Проте, коли він перейшов у табір ворогів, Андрій зрадив Запорозьку Січ і своїх товаришів, що суперечило кодексу честі українських козаків. Тому в момент зустрічі з батьком він відчував «свою душу не совсем чистою». Отже, Андрій залишився християнином і лицарем, але тим лицарем, котрий діяв в ім'я жінки, а не в ім'я спільної справи й козацької честі.

Тому Тарас Бульба не має іншого виходу, як убити Андрія згідно з епічною традицією і відповідно до кодексу честі українських козаків: «Так продать, продать веру? Проклят тот час, когда ты родился на свет! [...] Ты думал, что я отдам кому-нибудь дитя свое? Нет! Я тебя породил, я тебя и убью. Стой и не шевелись, и не проси у Господа Бога отпущения, за такое дело не прощают на том свете» (Гоголь 2013е, 55).

Як бачимо, слово “дело” – “такое дело” – з'являється в цьому епізоді не випадково. Справа Андрія не є спільною справою, це його приватна справа, що призвела героя до зради спільної справи козаків. Тому як лицар в очах Тараса Бульби Андрій пропав, тобто помер для батька і для всіх товаришів: «Чем не козак был? Пропал, пропал без славы!» (Гоголь 2013е, 56). Адже славу козаку, на думку Тараса Бульби, може принести тільки служіння спільній справі.

Звернімо увагу на те, що автор, який часто вдається до романтичної поетизації подвигів українських козаків, не поетизує вчинок Тараса Бульби в епізоді вбивства Андрія. Більше того – автор називає Тараса синовбивцею.

Остановился сыноубийца и думал: предать ли тело изменника на расхищение и поругание, чтобы хищные птицы растрепали его и сыромахи-волки расшарпали и разнесли его желтые кости, или честно погребсти в земле (Гоголь 2013е, 55).

У цей час до нього під'їхав Остап, і в його словах вчувається осуд батька. Безперечно, авторська позиція в даному випадку збігається з позицією Остапа: «Батько! – сказав он. Тарас не слышал. – Батько, это ты убил его?» (Гоголь 2013e, 56). Остап кинувся обіймати свого мертвого брата, з яким вони росли разом, ділячи все навпіл. Після того Тарас відчув у грудях терпкий клубок. Потім вони взяли тіло і понесли його в обпалений ліс, шаблями й списами вирили могилу. Тільки завдяки Остапові Андрія поховали, хоча й без пошанування, належного козакам, та все ж таки поховали в землі.

З точки зору приватної людської історії, вчинок Тараса Бульби, безумовно, є гріхом (тому автор називає його синовбивцею), але з точки зору героїчного епосу – це закономірний і належний вчинок справжнього лицаря, який не може пробачити зраду спільної справи, навіть власному синові.

У фіналі твору моральна перевага виявляється саме на боці Тараса Бульби. Схоплений ворогами, він зазнав смертельних мук, але до кінця залишається вірним спільній справі – підказує козакам із висоти скелі, де відбувалася його страта, як їм краще уникнути небезпеки. І саме Тарасові належить останній погляд (як у народній пісні чи думі) на козаків, котрі зуміли врятуватися і надалі будуть продовжувати спільну справу.

Тарасу Бульбі присвячені фінальні рядки повісті, що нагадують міфопоетичну кінцівку народної думи і виводять епічну історію із категорії минулого до категорії майбутнього:

Черт побори! Да есть ли что на свете, чего бы побоялся козак? Не малая река Днестр; а как погонит ветер с моря, то вал дохлестывает до самого месяца. Козаки плаыли под пулями и выстрелами, осторожно минали зеленые острова, хорошенько выправляли парус, дружно и мерно ударяли веслами и говорили про своего атамана (Гоголь 2013e, 79).

У цьому фіналі через міфопоетичні образи виявляється внутрішній зв'язок повісті *Тарас Бульба* (1835) з повістю *Ніч перед Різдом* (1831): чорт, місяць на небі (символ родючості, світла, сили небесної) і козак, який нічого не боїться, який оживає знов, як у народній думі, і про якого складають легенди наступні покоління. У кінцівці *Тараса Бульби* автор робить акцент не на одиничний образ, а саме на колективний образ козаків, які «хорошенько виправляли парус» (вітрило – символ міцної основи в бурхливому морі життя), «дружно и мерно ударяли веслами» (як єдиний організм), і говорили про свого атамана, наслідуючи його справу – спільну справу.

Отже, у процесі аналізу першої редакції повісті *Тарас Бульба* (1835) ми дійшли таких висновків. М. Гоголь на початку 1830-х років мав стійкий інтерес до теми України та українського козацтва. Збірки *Вечори на хуторі біля Диканьки* (1831), *Миргород* (1835) і *Арабески* (1835) засвідчують поступовий розвиток і поглиблення української теми в творчості М. Гоголя. Письменник розглядає історію України в контексті світової та європейської історії, чому сприяли значною мірою історичні дослідження митця та його викладання всесвітньої історії в університеті. На розвиток теми України в спадщині М. Гоголя вплинуло його перебування в Києві, спілкування із істориком та етно-

графом М. Максимовичем, посилення інтересу до українського фольклору та української історії. Образ України є провідним у першій редакції повісті *Тарас Бульба* (1835), він визначає характери й колізії твору, а також є головним критерієм оцінки вчинків персонажів. Образи України та українців у першій редакції *Тараса Бульби* зображені в різних аспектах—реалістичному (побут, звичаї, спосіб життя козаків за часів Запорозької Січі), історичному (розгляд козацтва в контексті лицарських об'єднань, що існували в середні віки в Західній Європі), міфопоетичному (романтичне зображення спільної справи, кодексу честі, діянь українських козаків, створення козацького міфу як утілення ідеї боротьби за волю та рідну землю). У художній рецепції образів України та українських козаків М. Гоголь поєднав традиції українського фольклору (народні казки, пісні, думи), античного і середньовічного героїчного епосу, а також біблійні алюзії та ремінісценції, що дозволило письменникові вивести історію Тараса Бульби та його родини (не лише кровної сім'ї, але й козацької родини) на рівень героїчної епопеї про українських лицарів – козаків. При тому відзначимо, що художня рецепція історії козацтва у М. Гоголя представлена не лише у високому героїчному втіленні, а й в особистісному, емоційному вимірі – у почуттях і переживаннях людей, їхніх стражданнях, помилах, експресивних вчинках. Усе це сприяє створенню багатства смислів і нюансів в образах України та українців у першій редакції повісті *Тарас Бульба*. Ці образи були переосмислені в другій редакції *Тараса Бульби* (1842) під впливом історіографічного дослідження М. Максимовича *Откуда идет Русская земля, по сказанию Несторовой повести и по другим старинным писаниям русским* (1837) та в контексті поглиблення інтересу М. Гоголя до історії Київської Русі, давньоруських літописів та культури України на різних етапах її розвитку. Друга редакція повісті *Тарас Бульба* (1842) М. Гоголя в аспекті художньої рецепції образу України потребує спеціального аналізу, що стане предметом нашого спеціального розгляду в подальшому.

Література

- Ilchuk, Yuliya. 2021. *Nikolai Gogol: Performing Hybrid Identity*. Toronto: University of Toronto Press.
- Барабаш, Юрій. 2001. «Коли забуду тебе, Єрусалиме...». *Гоголь і Шевченко: порівняльно-типологічні студії*. Харків: Акта.
- Барабаш, Юрій. 2006. *Вибрані студії. Скворода. Гоголь. Шевченко*. Київ: Києво-Могилянська академія.
- Бояновська, Едіта. 2013. *Микола Гоголь: між українським і російським націоналізмом*. Київ: Темпора.
- Вересаєв, Викентий. 1990. *Гоголь в жизни. Систематический свод подлинных свидетельств современников*. Харків: Прапор.
- Гоголь, Николай. 2009а. «Ночь перед Рождеством.» У кн. Николай Гоголь, *Вечера на хуторе близ Диканьки*, 78-169. Харків: Фолио.
- Гоголь, Николай. 2009б. «О преподавании всеобщей истории.» У кн. Николай В. Гоголь, *Арабески*, 29-40. Санкт-Петербург: Наука.

- Гоголь, Николай. 2009с. “О средних веках.” У кн. Николай В. Гоголь, *Арабески*, 10-19. Санкт-Петербург: Наука.
- Гоголь, Николай. 2013а. “Взгляд на составление Малороссии.” У кн. Николай В. Гоголь, *Миргород*, 208-16. Санкт-Петербург: Наука.
- Гоголь, Николай. 2013б. “О малороссийских песнях.” У кн. Николай В. Гоголь, *Миргород*, 217-23. Санкт-Петербург: Наука.
- Гоголь, Николай. 2013с. “Об издании Истории малороссийских козаков.” У кн. Николай В. Гоголь, *Миргород*, 224. Санкт-Петербург: Наука.
- Гоголь, Николай. 2013д. “Размышления Мазепы.” У кн. Николай В. Гоголь, *Миргород*, 225-26. Санкт-Петербург: Наука.
- Гоголь, Николай. (1835) 2013е. “Тарас Бульба.” (Первая редакция 1835 года). У кн. Николай В. Гоголь, *Миргород*, 25-79. Санкт-Петербург: Наука.
- Гоголь, Николай. 1988. *Переписка*, в 2 тт., под ред. А.А. Карпова и М.В. Виролайнен. Москва: Худож. лит.
- Денисов, Владимир. 2001. “Изображение козачества в раннем творчестве Н.В. Гоголя.” *Гоголезнавчі студії* 7: 101-10.
- Єфремов, Сергій. 2003. “Між двома душами.” У кн. *Сорочинський ярмарок на Невському проспекті. Українська рецепція Гоголя*, упор. Віра Агеєва, 17-34. Київ: Факт.
- Звinyaцковский, Владимир. 1994. *Тайна национальной души*. Киев: Ликей.
- Луцький, Юрій. 2002. *Страдництво Миколи Гоголя, знаного як Ніколай Гоголь*. Київ: Знання України.
- Максимович, Михайло. 1837. *Откуда идет Русская земля, по сказанию Несторовой повести и по другим старинным писания русским*. Київ: Вь Университетской Типографии.
- Малкович, Іван. 2017. “Декалька зауваг щодо перекладу *Тараса Бульби*.” У кн. Микола Гоголь, *Українські повісті*, 599-605. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА.
- Михед, Павло. 2002. *Крізь призму бароко*. Київ: Ніка-Центр.
- Михед, Павло. 2004. “Апостольський проєкт Миколи Гоголя (спроба реконструкції).” *Слово і час* 7: 12-29.
- “Об уничтожении Запорожской Сечи и о причислении оной к Новороссийской губернии.” У кн. *Полное собрание законов Российской империи: Первое собрание (1649-1825)*, т. XX, № 14354, 190-93.
- Чижевський, Дмитро. 2009. “Микола Гоголь (На шляху до вічної краси).” У кн. *Гоголь & Гоголь: Збірник статей*, 163-87. Київ: Фонд сприяння розвитку мистецтв.